

RECENZJE

Maria Ziemska (red.), *Rodzina współczesna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999, ss. 208.

Książka *Rodzina współczesna* jest pracą zbiorową złożoną z 14 artykułów oraz obszernego wprowadzenia Marii Ziemskiej, jako redaktora naukowego prezentowanego tomu. Zamieszczone prace dotyczą głównie różnych aspektów rodzin polskich w okresie transformacji. Na plan pierwszy wysuwa się tematyka związana ze zmianami w życiu rodzinnym po 1989 r. Rozważaniom zostały poddane m.in. wartości związane z życiem rodzinnym, sytuacje wychowawcze i wychowanie religijne w rodzinie, poglądy na temat rozwodów, separacji, na genezę i kierunki przemian współczesnej rodziny.

Autorami zamieszczonych prac są wybitni znawcy problematyki rodziny, jak również młodzi badacze. Zaletą zamieszczonych prac, jak podkreśla we wprowadzeniu M. Ziemska, jest oparcie ich na wynikach badań empirycznych prowadzonych w latach dziewięćdziesiątych w rozmaitych regionach Polski. Słabością natomiast jest to, że nie rysują całościowej sytuacji rodzin polskich w okresie przemian ustrojowych z zastosowaniem jednolitych kryteriów badawczych, lecz pokazują na ogół wyniki badań prowadzonych w wybranych regionach kraju.

Rodzina współczesna zawiera dorobek dwóch grup obrad tematycznych X Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego, który odbył się 22– 25 września 1997 r. w Katowicach. Obrady przebiegały pod hasłem „Rodzina na Śląsku, w Polsce, w Europie” oraz „Przemiany współczesnej rodziny”. Według M. Ziemskiej książka stanowi „socjologiczną dokumentację przemian społecznych, jakie dokonują się w Polsce pod wpływem transformacji systemowej i towarzyszącego jej otwarcia się społeczeństwa polskiego na oddziaływanie ogólniejszych trendów cywilizacyjnych ...” (s. 6).

Systematyzacja materiałów badawczych została dokonana przez M. Ziemską według kryteriów genetyczno-rozwojowych oraz specyfiki pokoleniowej. Tom otwiera artykuł Krystyny Kluzowej „Sytuacja demograficzna rodziny polskiej lat dziewięćdziesiątych i jej konsekwencje społeczne”. Podstawę analizy zmian demograficznych stanowiły dane z mikrospisu 1995 r. Autorka wymienia cztery podstawowe typy strukturalne rodzin: małżeństwa bez dzieci, małżeństwa z dziećmi, matki z dziećmi i ojcowie z dziećmi. Każdy z wymienionych typów rodzin analizowany jest oddzielnie. Typem dominującym w Polsce są rodziny z dziećmi, stanowiące 60% ogółu rodzin. Na drugim miejscu pod względem liczebnym plasują się małżeństwa bez dzieci – 25% wszystkich rodzin. Wśród rodzin niepełnych dominowały rodziny samotnych matek. Połowa z nich to wdowy, co czwarta była rozwiedziona, a co dwunasta – niezamężna. Wśród rodzin samotnych ojców przeważali wdowcy (59,6%), rozwiedzeni stanowili 19,2%, kawalerowie pełniący role głowy rodziny – 1,9% (s. 14). Od 1988 r. (ostatni powszechny spis ludności) liczba rodzin niepełnych zwiększyła się o 9%. Nowym typem rodziny, który pojawił się w okresie transformacji są rodziny z dłuższą nieobecnością jednego z rodziców (praca zarobkowa poza granicami państwa). Autorka zwraca również uwagę na nowe zjawiska w tworzeniu i rozwoju rodzin, analizuje przyczyny rozpadu małżeństw w latach 90.

Relację „rodzina – społeczeństwo globalne” w okresie transformacji przedstawia artykuł Zbigniewa Tyszki. Znajdujemy tu m.in. opis oddziaływania społeczeństwa globalnego na życie, wartości i kondycję rodziny, a z drugiej strony wpływ rodzin na kształt i funkcjonowanie społeczeństwa globalnego. Czynniki konstytutywne polskiej rodziny w okresie powojennym Autor charakteryzuje następująco: „Gwałtowne zmiany polityczne, prawne, ekonomiczne, industrializacja i związana z nią urbanizacja przeprowadzone w rolniczym uprzednio kraju, zwiększona ludnościowa ruchliwość przestrzenna i

społeczna, zmiany układów makrostrukturalnych, umasowienie pracy zawodowej kobiet, w tym szczególnie kobiet zamężnych – to wszystko spowodowało intensywne procesy wewnątrzrodzinne, zmieniało też sytuację rodziny w układach mikrostrukturalnych, mezostrukturalnych i makrostrukturalnych oraz w całym społeczeństwie globalnym, wpływało na wzorce życia rodzinnego i jego system wartości” (s. 26). Transformacyjne zmiany w formalnej i nieformalnej organizacji społeczeństwa polskiego oraz jego podsystemów, a także zmiany w hierarchii indywidualnych i zbiorowych wartości – to zauważalne procesy po 1989 r. Do istotnych kierunków przemian można odnieść procesy przystosowawcze rodzin do życia w gospodarce liberalnej oraz przejście od państwa w założeniach opiekuńczego do państwa o tendencjach liberalnych. Zdaniem Z. Tyszki, zaszły niepokojące zmiany w realizacji niektórych funkcji rodziny. Zauważa się ubożenie „wyższych pięt” życia rodzinnego, jego humanistyczna treść ulega redukcji, często sprowadza się życie rodzinne do koniecznych funkcji rudymentalnych – do „parteru” (s. 29).

Aldona Żurek w artykule „Orientacja na mikrostrukturę a rodzina” wyodrębnia cztery typy orientacji: indywidualistyczną, familistyczną, na przyjaciół oraz na kolegów i znajomych. Zwolennicy poszczególnych orientacji różnią się między sobą określonym profilem cech społeczno-demograficznych i intensywnością utrzymywanych związków w obrębie mikrostruktur społecznych. Wspólną jednak cechą, podkreśla Autorka, wszystkich wyróżnionych orientacji jest wybór rodziny jako najważniejszej, dającej oparcie w sytuacjach trudnych.

Maria Ziemska w tekście poświęconym zmianom w relacjach małżeńskich w cyklu życia rodziny, pokazuje ewolucję stosunków wewnątrzrodzinnych od zawarcia małżeństwa do końca dnia jednego z małżonków. Przedmiotem analizy są takie problemy, jak rozwojowa koncepcja rodziny, małżeństwa w różnych fazach rozwoju rodziny. Ogółem dokonuje się charakterystyki siedmiu faz cyklu rozwoju rodziny. Faza rozumiana jest jako okres, w którym struktura i interakcje ról w rodzinie są zauważalne oraz jakościowo różne od innych okresów (s. 44). Kolejne rozpatrywane obszary tematyczne dotyczą cech osobowościowych partnera, porozumiewania się małżonków, sposobów rozwiązywania konfliktów, pożycia seksualnego, poglądów na role męża i żony, na kwestie religii. Z badań Autorka wyprowadza wniosek, że „w pewnych fazach następuje jakby kumulacja pozytywnych ocen wzajemnych stosunków w określonych obszarach, a w innych fazach kumulacja negatywnych ocen” (s. 52). Ostatnim analizowanym problemem jest ocena jakości życia. Jest to dość złożony problem, bowiem jakość życia rodziny zależy nie tylko od fazy rozwojowej, ale od wielu innych czynników zewnętrznych oddziałujących na rodzinę.

Teresa Kukołowicz, w opracowaniu traktującym o sytuacji wychowawczej w nowych kategoriach rodzin w okresie transformacji ustrojowej, omawia złożoną i trudną sytuację wychowawczą w wyżej wymienionych rodzinach. Rozpatrywane są trzy kategorie nowych rodzin okresu transformacji: rodziny niepełne z powodu czasowej nieobecności rodzica (rodziców), rodziny bezrobotnych i rodziny żyjące w ubóstwie. Chociaż w każdej z wymienionych kategorii sytuacja wychowawcza kształtuje się odmiennie, to ich cechą wspólną jest ogólnie niekorzystna sytuacja wychowawcza, związana z rozluźnieniem więzi uczuciowych, zakłóceniem normalnego rytmu życia rodziny, niezaspokojeniem potrzeb emocjonalnych dzieci, brakiem właściwych wzorów zachowania, wzorów osobowych, wzorów pełnienia ról rodzinnych, podatnością dzieci na negatywne wpływy środowiska, zwłaszcza grup rówieśniczych. Porównując sytuację wychowawczą trzech nowych kategorii rodzin, Autorka zdecydowanie za korzystniejszą uważa sytuację rodzin bezrobotnych i żyjących w ubóstwie. Argumentem jest fakt obecności rodziców przy dzieciach. „W takiej sytuacji – czytamy w podsumowaniu - rodzina może dobrze wychowywać, czego przykładem bywają rodziny wielodzietne” (s. 69). Powyższe uogólnienie trudno uznać za dostatecznie udokumentowane, jako że wśród rodzin żyjących w wielkiej biedzie występują różnego rodzaju patologie, włącznie z nadużywaniem alkoholu, a to może wykluczać tzw. „dobre wychowanie”.

Trzy kolejne prace koncentrują się na różnych aspektach funkcjonowania rodziny na Górnym Śląsku. Prace są mocno osadzone w wynikach regionalnych badań i specyfice kulturowej ludności Górnego Śląska. Wojciech Świątkiewicz przedstawia ewolucję zachowań i celów rodziny śląskiej bogatej w wydarzenia regionalnej rzeczywistości historyczno-patriotycznej, dokonuje analizy wpływu tradycji kulturowej na kształtowanie podstawowych wartości rodziny, zastanawia się nad prawidłowością relacji między rodziną a państwem. Praca Katarzyny Węgrzyn poświęcona została wychowaniu religijnemu w rodzinie górnośląskiej. Badania potwierdziły, że wychowanie religijne należy do podstawowych kierunków oddziaływań wychowawczych rodziców, przy czym matki są w tym względzie

bardziej aktywne i bardziej zaangażowane. Zauważa się również zmiany. Są one widoczne we wzroście tolerancyjności, w traktowaniu poglądów religijnych jako prywatnej sprawy każdego człowieka, w postawianiu dzieciom większej swobody w wyborze partnerów. Natomiast tekst o rodzinie bytomskiej, autorstwa Marka Leśnikowskiego, omawia specyfikę demograficzną miasta oraz występujące osobliwości w zakresie wykształcenia, aspiracji, celów wytyczanych przez młode pokolenie. Zwraca uwagę na trudną sytuację mieszkaniową rodzin bytomskich, na niskie dochody uniemożliwiające zaspokojenie podstawowych potrzeb na ich najbardziej elementarnym poziomie. Autor analizuje wyniki badań socjologicznych (z 1996 r.) pod kątem praktycznego ich wykorzystania przez władze samorządowe do opracowania programu „strategii rodzinnej”.

Mirona Ogryzko–Wiewiórowska omawia stosunek badanej młodzieży ze szkół ponadpodstawowych do swoich rodziców. Więcej niż 80% młodzieży jest zadowolona ze swojej rodziny i więcej niż 70% z atmosfery panującej w rodzinnym domu. Nie przeszkadza to jednak w przyjmowaniu krytycznej postawy wobec najbliższych. Dorastające dzieci chciałyby doświadczać w rodzinie więcej pozytywnych emocji: „ciepła”, „miłości”, „wyrozumiałości”, „zainteresowania sprawami drugiego człowieka”.

„Praktyki religijne młodzieży a uznawane wartości prorodzinne” to praca Janusza Mariańskiego, oparta na próbie badawczej 1468 maturzystów w sześciu ośrodkach miejskich kraju. W badaniach potwierdzona została hipoteza, iż wyższy, intensywniejszy stopień realizacji praktyk religijnych sprzyja uznawaniu wartości prorodzinnych, natomiast niższy lub brak uczestnictwa w praktykach religijnych koresponduje z obniżoną aprobatą wartości prorodzinnych. Z badań wyłania się pewna racjonalizacja zachowań religijnych. Sam Autor wpływ religijności na prorodzinność ujmuje następująco: „W odniesieniu do niektórych kwestii wpływ ten jest wyraźny, wobec innych – nieznaczny lub nawet w ogóle niedostrzegalny” (s. 46). Piotr Kryczka, opierając się na obszernej dokumentacji opinii społecznej przedstawia funkcjonowanie instytucji rozwodów w świadomości społecznej Polaków. Zdecydowana większość Polaków wyraża dość stabilne swoje poparcie dla tej instytucji w dłuższym już okresie, czego nie można powiedzieć o wprowadzeniu instytucji separacji. Interesujące dane na powyższy temat prezentuje Anna Kwak w innym artykule „Rozwód a separacja w opinii kobiet i mężczyzn”.

Rodzinie współczesnej, jej genezie i kierunkom przemian poświęcony jest tekst Zbigniewa Tyszki. Zostały m.in w sposób syntetyczny przedstawione związki i współzależności zachodzące wewnątrz rodzin europejskich w ostatnich trzech wiekach oraz przemiany społeczeństwa globalnego. Opierając się na sprawdzonej metodologii poznawczej szkoły socjologicznej, Autor przedstawia uwarunkowania rozwoju rodziny w epoce preindustrialnej, industrialnej i postindustrialnej. Zaprezentowana została bogata gama procesów towarzyszących rozwojowi rodziny w ostatniej epoce. Rozważania swoje Autor kończy istotnym dla badaczy współczesnej rodziny stwierdzeniem: „Żaden z przedstawionych modeli rodziny poszczególnych epok nie jest traktowany przeze mnie jako wzorzec do naśladowania (...) wszystkie one z aksjologicznego punktu widzenia mają zarówno dodatnie, jak i ujemne cechy” (s. 198).

Tom zamyka praca Anny Wachowiak o rezultatach zmian w rodzinach holenderskich w końcu XX w. Rezultaty te, to dość wczesne usamodzielnianie się młodzieży, tworzenie gospodarstw indywidualnych poza domem rodzinnym, wchodzenie w związki kohabitacyjne, przesuwanie w czasie decyzji o zawarciu małżeństwa i urodzeniu pierwszego dziecka.

Omawianą pracę trzeba uznać za bardzo interesującą, dostarcza czytelnikowi wartościowych informacji o rodzinie polskiej lat dziewięćdziesiątych, o jej przemianach zarówno w sferze strukturalnej, jak i w sposobach jej funkcjonowania. Swoją tematyką dotyka różnorodnych problemów nurtujących rodzinę polską i jej członków, tworząc tym samym w miarę klarowny i przekrojowy obraz współczesnej rodziny polskiej. Ukazane w recenzowanej publikacji trudności z jakimi borykają się polskie rodziny powinny posłużyć, jak słusznie stwierdził Zbigniew Tyszka, do wypracowania w naszym kraju racjonalnej, opartej na naukowych podstawach długofalowej polityki społecznej, która ułatwiałaby rozwiązywanie wielu problemów społecznych.

Martyna Roszkowska